

**СТАТУСНО-РОЛЕВИ МОДЕЛИ НА УЧИТЕЛИ СПОРЕД
ХАРАКТЕРА НА МЕЖДУЛИЧНОСТНОТО ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
ПРИ ПЕДАГОГИЧЕСКО ОБЩУВАНЕ**

Надежда Ангелова Калоянова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас

**STATUS-ROLE MODELS OF TEACHERS ACCORDING TO THE
NATURE OF INTERPERSONAL INTERACTION IN PEDAGOGICAL
COMMUNICATION**

Nadezhda Angelova Kaloyanova

University “Prof. d-r Asen Zlatarov”, Burgas

** Авторът изразява своята благодарност към проект № НИХ-437/2020 „Изследване проектите на компетентностния подход при подготовката, възпитанието и развитието на личностните качества в предучилищна и начална училищна възраст чрез използване на алтернативни педагогически форми за организация на образователните дейности“ за финансирането на настоящата статия.*

Abstract: *This study aims to establish the specific status-role models of teachers depending on the nature of pedagogical interaction in pedagogical communication. For the purposes of the research a theoretical model is derived. An empirical model has been developed on the basis of a theoretical model. This article presents the results of the second stage of the study, derived on the basis of observation and content analysis of lessons. The content analysis was performed according to three criteria, which represent the respective model of communication and seven indicators characterizing the specifics of each model. The empirical model of the research is based on the criteria and indicators, according to which the behavioral characteristics of the teacher’s type of communication are derived. These characteristics are observable natural reactions of the teacher during the lesson, which represent the functions of specific professional roles. The study was conducted in the period 2019-2020 by observing 25 lessons in the primary stage and 25 lessons in the middle and high school stage. The results support confirmed trends for the difficult and insufficiently motivated variation of teachers in different, flexible and adaptive, role scenarios. In the specifics of the study, this leads to the manifestation of mainly regulatory and distancing models of communication, which are increasingly difficult to perceive by modern students.*

Keywords: *teacher’s professional roles, pedagogical communication, interpersonal interaction*

Въведение

Педагогическо общуване е атрибутивна педагогическа категория, една от формите на педагогическо взаимодействие, която се дефинира като вид субект-субектно отношение, реализиращо се в конкретни ситуации на образователната среда (Жекова, 1991; Иванов, 1994; Савова, 1989; Цветанска, 2006; Maas, 2000; Pianta, Hamre & Shuhlman, 2005). Според Пл. Радев, именно чрез педагогическото общуване педагогическото взаимодействие добива личностно измерение и дава възможност за

развитие на инструментално-поведенческата и емоционално-експресивната сфера на личностите, участващи в него (Радев, 2013).

Тази утвърдена концепция, наред с възникналата обществена криза и екстремното въвеждане на on-line обучението като цялостна образователна алтернативна, поставя редица предизвикателства пред педагогическото общуване, респ. пред статусно-ролевата идентификация на учителя като водещ субект в педагогическото взаимодействие. Традиционно се приема, че в хода на педагогическото общуване учителят е в осем основни роли: *информатор, събеседник, съветник/консултант, помощник, приятел, ролеви образец (модел), експерт, координатор* (Михайлов, 1996). Посочените роли се проявяват с разнообразни функции, някои от които са традиционни, а други изразяват съвременните изисквания към тези роли. Чрез тези роли в хода на педагогическо общуване учителят е източник и селектор на информация. Той подкрепя и съветва учениците, както по отношение на ученето, така и при възникващи проблеми и конфликти в образователната среда, като проявява емпатия и скъсява установената институционална дистанция. В процеса на педагогическо общуване учителят е водещ експерт по пътя на познанието, възпитава и обучава чрез своята личност.

Съвременната динамична образователна среда изисква както разширяване на функционалната рамка на установените роли при педагогическо общуване, така и допълването на модела с нови роли. Към основните осем роли могат да се добавят ролите *възпитател, организатор, планирач, ръководител, контролиращ, лидер, иноватор, аниматор, мотиватор, медиатор, изпълнител, мениджър, обучаващ, оценяващ, опонент, наставник/ментор, авторитет*. Тези роли подчертават нюансите във функциите и отразяват сложните изисквания, които образователната среда предявява към съвременния учител. В настоящия момент е още по-уместно да се говори не само за роли, но и за установяването на определени роли като статуси, поради все по-усложняващия се ролеви репертоар на учителя (Калоянова,)

Необходимо е уточнението, че категорично разграничение на статуси, роли и техните функции е възможно само теоретично и с оглед установяване на емпирични зависимости. Следва също да се отбележи, че ролите могат да се реализират чрез функции, които отразяват тяхната адекватна интериоризация в педагогическото общуване. В реални образователни ситуации е напълно възможно учителят да изпълни всяка една от тези роли чрез функции, които продуцират неблагоприятни модели на общуване.

Предложеното изследване е насочено към установяване на специфичните статусно-ролеви модели, които учители от системата на училищното образование проявяват в зависимост от характера на педагогическото взаимодействие при педагогическо общуване. За целите на изследването е изведен теоретичен модел, на базата на който е разработен емпиричен модел. Основната цел е статусно-ролевите модели на учители от различни етапи и степени на училищното образование да бъдат изведени именно по изследователски път.

Теоретичен модел на изследването

Теоретичният модел на изследването се основава на моделите на общуване, предложени от С. Цветанска (Цветанска, 2006: с. 76). Моделите са три и са разработени по два критерия: „Особености на взаимното възприемане“ и „Характер на междуличностното взаимодействие“. Първият критерий включва пет показателя, а

вторият – седем. Моделите са редуцирано интерпретирани в контекста на целта на изследването. За всеки модел са конкретизирани основни професионалните роли, които го предполагат. На таблица 1 е представен теоретичният модел на изследването.

Таблица 1. Теоретичен модел на изследването

Модел	Взаимоотношения	Общуване	Характеристики на учителя	Професионални роли
Коопериращо общуване	Топли Сърдечни Доверителни Открити Отворени	Двупосочно Емпатийно Емоционално Балансирано между високите изисквания към учебната дейност на ученика и междуличностните отношения	Високо самочувствие Самонаблюдение Самоконтрол Енергичен Адаптивен	Приятел Фасилитатор Събеседник Образец Консултант Съветник Мотиватор Иноватор Авторитет Лидер Медиатор Аниматор
Регламентиращо общуване	Високорганизиран Директни Ясни	Делово Дистанцирано Ограничено до задължителното учебно съдържание	Принципен Компетентен Преподава добре	Експерт Наставник Образец Мениджър Координатор Възпитател Организатор Планиращ
Дистанциращо общуване	Резервирани Студени Дистанцирани	Контролирано Несъобразно Повърхносно Ограничено до учебното съдържание, без отчитане на индивидуалните различия на учениците	Строг Дребнав С нисък авторитет	Информатор Ръководител Контролиращ Оценяващ Опонент Експерт Обучаващ Изпълнител

Методика на изследването

Изследването цели установяване на основни параметри на статусно-ролевите модели на учители по отношение на преобладаващия модел на педагогическо общуване. Реализира се в два основни етапа.

През първия етап бяха проучени и установени особеностите на взаимното възприемане на участниците в педагогическото общуване – учители и ученици, чрез изследване на 150 учители и 150 ученици от етапите и степените на училищното образование с помощта на въпросник и тренинги във фокусни групи.

През втория етап се установява характерът на междуличностното взаимодействие при педагогическо общуване чрез наблюдение и контент-анализ на организирани форми на формално и неформално обучение в различни етапи и степени на училищното обучение.

В настоящата статия се представят резултати от втория етап на изследването, изведени на базата на наблюдение на уроци. Съгласно теоретичния модел на

изследването, контент-анализът е осъществен по три критерия, които представляват съответния модел на общуване и седем показатели, характеризиращи спецификата на всеки модел, както следва: поддържане на дистанция – степен на свобода; емоционално-психичен климат – атмосфера в часа; контрол над ситуацията; емоционална подкрепа и стимулиране; емоционално изразяване – вербално и невербално поведение; характер на взаимодействието – авторитарно, демократично, либерално; регламентираност на взаимоотношенията. Емпиричният модел на изследването се базира на посочените критерии и показатели, спрямо които са изведени поведенчески характеристики на учителя, характерни за съответния тип общуване. Тези характеристики за наблюдаеми естествени реакции на учителя в хода на урока, които представляват функциите на конкретни професионални роли. На таблица 2 е показан емпиричният модел на изследването.

Таблица 2. Емпиричен модел на изследването

№	Показател	Коопериращо	Регламентиращо	Дистанциращо
1.	Поддържане на дистанция – степен на свобода	Наблюдавани характеристики: държи се открито	Наблюдавани характеристики: държи се делово	Наблюдавани характеристики: държи се дистанцирано
		Роли: приятел, събеседник, съветник, консултант	Роли: координатор, наставник, възпитател, организатор	Роли: ръководител, опонент контролиращ, оценяващ
2.	Емоционално-психичен климат – атмосфера в часа	Наблюдавани характеристики: сърдечна, ведра	Наблюдавани характеристики: делова, дистанцирана	Наблюдавани характеристики: студена, тягостна
		Роли: мотиватор, аниматор, медиатор	Роли: възпитател, планиращ, експерт	Роли: опонент, ръководител, контролиращ
3.	Контрол над ситуацията	Наблюдавани характеристики: управлява дискретно	Наблюдавани характеристики: управлява принципно	Наблюдавани характеристики: управлява строго
		Роли: консултант, иноватор, фасилитатор	Роли: координатор, възпитател, организатор	Роли: контролиращ, опонент, изпълнител
4.	Емоционална подкрепа и стимулиране	Наблюдавани характеристики: поощряващ, подкрепящ	Наблюдавани характеристики: принципен, справедлив	Наблюдавани характеристики: строг, дребнав
		Роли: консултант, съветник, мотиватор	Роли: наставник, възпитател, образец	Роли: ръководител, оценяващ, контролиращ
5.	Емоционално изразяване – вербално и невербално поведение	Наблюдавани характеристики: изразява емоции	Наблюдавани характеристики: сдържани емоции	Наблюдавани характеристики: липсват емоции
		Роли: образец, мотиватор, аниматор	Роли: възпитател, наставник, образец	Роли: информатор, обучаващ, опонент
6.	Характер на взаимодействието	Наблюдавани характеристики: либерално	Наблюдавани характеристики: демократично	Наблюдавани характеристики: авторитарно
		Роли: приятел, събеседник, сътрудник, медиатор	Роли: възпитател, наставник, образец	Роли: ръководител, контролиращ, опонент
7.	Регламентираност на взаимоотношенията	Наблюдавани характеристики:	Наблюдавани характеристики:	Наблюдавани характеристики:

	двупосочни, емпатийни емоционални	ясни, регламентирани, високоорганизирани	контролирани, повърхностни, несъобразени
	<i>Роли:</i> авторитет, лидер	<i>Роли:</i> мениджър, организатор	<i>Роли:</i> контролиращ, ръководител

На базата на емпиричния модел е изработен чек лист, който служи за регистриране на данните от наблюдението. Чек листът включва 21 наблюдавани характеристики, всяка от които предполага изявата на специфични роли. Наблюдаващият отбелязва наблюдаваната характеристика по всеки от седемте показателя, както и най-типично проявената роля спрямо тази характеристика. В графа „Функции на ролята“ наблюдаващият води записки относно специфичните функции, с които учителят изпълнява наблюдаваната роля. На таблица 3 е представен чек листът с пример за неговото попълване (Таблица 3).

Таблица 3. Чек лист за наблюдение

№	✓	Наблюдавана характеристика	Предимно изявена роля	Функции на ролята
1.		държи се открито	приятел, събеседник, съветник, консултант	
	✓	държи се делово	координатор, наставник, възпитател , организатор	
		държи се дистанцирано	ръководител, опонент, контролиращ, оценяващ	
2.		сърдечна, ведра атмосфера	мотиватор, аниматор, медиатор	
		делова, дистанцирана	възпитател, планиращ, експерт	
		студена, тягостна	опонент, ръководител, контролиращ	
3.		управлява дискретно	консултант, иноватор, фасилитатор	
		управлява принципно	координатор, възпитател, организатор	
		управлява строго	контролиращ, опонент, изпълнител	
4.		поощряващ, подкрепящ	консултант, съветник, мотиватор	
		принципен, справедлив	наставник, възпитател, образец	
		строг, дребнав	ръководител, оценяващ, контролиращ	
5.		изразява емоции	образец, мотиватор, аниматор	
		сдържани емоции	възпитател, наставник, образец	
		липсват емоции	информатор, обучаващ, опонент	
6.		либерално взаимодействие	приятел, събеседник, сътрудник, медиатор	
		демократично взаимодействие	възпитател, наставник, образец	
		авторитарно взаимодействие	ръководител, контролиращ, опонент	
7.		двупосочни, емпатийни, емоционални взаимоотношения	авторитет, лидер	
		ясни, регламентирани, високоорганизирани взаимоотношения	мениджър, организатор	

	контролирани, повърхностни, несъобразени взаимоотношения	контролиращ, ръководител	
--	--	--------------------------	--

Проучването е реализирано в периода 2019-2020 г. чрез наблюдение на 25 уроци в начален етап и 25 уроци в прогимназиален и гимназиален етап. Всички 50 уроци са реализирани от различни учители, т.е. изведените тенденции се отнасят до 25 начални и 25 прогимназиални/гимназиални учители. Последните не са разделени в отделни групи, тъй като една съществена част от тях преподават и в двата етапа. За краткост по-нататък в текста те ще бъдат наричани про/гимназиални учители.

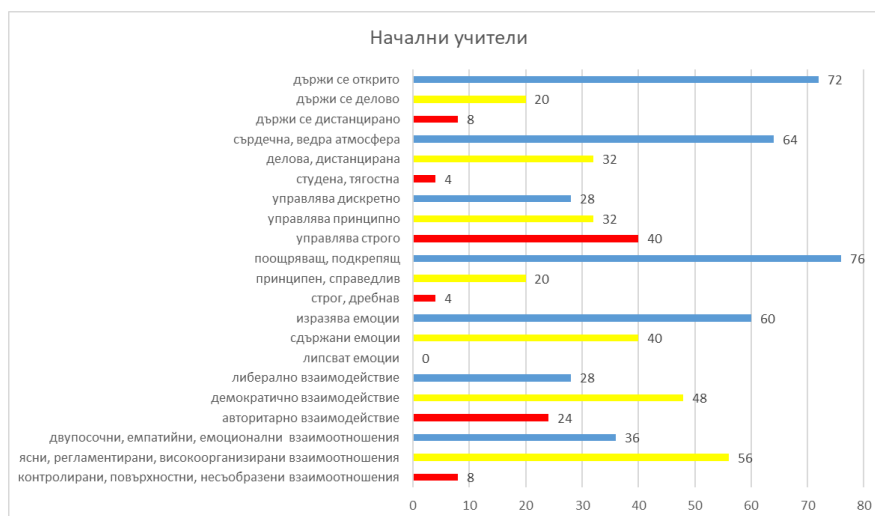
Без да е търсен строго определен възрастов критерий, може да се обобщи, че преобладаващата част от учителите са около средната и малко над средната възраст – между 40 и 55 години. Само четирима учители са мъже, ето защо половоролеви стереотип на педагогическо общуване не е наблюдаван и, съответно, анализиран.

Тъй като основна изследователска цел е извеждането на статусно-ролевите модели на учителите в съответствие със стила на педагогическо общуване, от интерес е установяването на корелации между моделите и предметната област, в която преподават учителите по предмети (про/гимназиални). От 25 учители, преподаващи в прогимназиален/гимназиален етап, 10 преподават предмети от хуманитарния и социалния цикъл, 8 преподават природни науки, 4 преподават технически предмети и математика, 3 преподават изкуства.

Резултати от изследването

На фигура 1 са представени в проценти резултатите от наблюдението на характеристиките на педагогическото общуване, които извяват началните учители по време на реализираните уроци (Фиг. 1).

Според представените резултати, началните учители проявяват предимно коопериращ тип общуване. Този модел е характерен за значима част от началните учители по четири от седемте показатели. По два от показателите повечето учители демонстрират регламентиращ модел на общуване и само по един показател – дистанциращо общуване (фиг. 1).

Фиг. 1. Характеристики на педагогическото общуване на начални учители

Коопериращ модел на общуване началните учители демонстрират по показателите *Поддържане на дистанция – степен на свобода*, *Емоционално-психичен климат – атмосфера в часа*, *Емоционална подкрепа и стимулиране*, *Емоционално изразяване – вербално и невербално поведение*. Може да се заключи, че началните учители са силно емпатийни и емоционално експресивни в общуването със склонност към скъсяване на дистанцията и свеждане на общуването до опита и нивото на възприемане на учениците (Таблица 4).

Таблица 4. Резултати от наблюдението на начални учители

Критерий	Показател	%	Наблюдавана характеристика	Изявена роля	%
Коопериращо общуване	Поддържане на дистанция – степен на свобода	72	държи се открито	Консултант	78
Коопериращо общуване	Емоционално-психичен климат – атмосфера в часа	64	сърдечна, ведра атмосфера	Мотиватор	69
Дистанциращо общуване	Контрол над ситуацията	40	управлява строго	Контролиращ	70
Коопериращо общуване	Емоционална подкрепа и стимулиране	76	поощряващ, подкрепящ	Мотиватор	68
Коопериращо общуване	Емоционално изразяване – вербално и невербално поведение	60	изразява емоции	Образец	73
Регламентиращо общуване	Характер на взаимодействието	48	демократично взаимодействие	Възпитател	67
Регламентиращо общуване	Регламентираност на взаимоотношенията	56	ясни, регламентирани, високоорганизирани взаимоотношения	Организатор	71

Следва да се отбележи, че процентът на началните учители, които демонстрират регламентиращ и дистанциращ модел на педагогическо общуване по съответните показатели, е по-малък в сравнение с тези, които демонстрират другите два типа общуване (фиг. 1 и табл. 4). Дистанциращият модел, характерен за контролирането на образователната ситуация, е изявен от по-малко от половината наблюдавани учители (40%), докато останалите 60% са разпределени между другите два модела – 28% са учителите, за които е характерен коопериращият модел и 32% са тези, за които се отнася регламентиращият модел.

Ролевият репертоар на изследваните начални учители според характера на междуличностното взаимодействие при педагогическо общуване включва 6 роли (табл. 4).

Ролята *мотиватор* е водеща при два от показателите – *Емоционално-психичен климат – атмосфера в часа* и *Емоционална подкрепа и стимулиране*, като прави впечатление, че по двата показателя тя е изявена от почти равен брой учители – 69% и 68% (табл. 4).

Най-ярко изразена е ролята *консултант*, която се отнася до коопериращия тип общуване по показателя *Поддържане на дистанция – степен на свобода*. 78% от началните учители са влезли в тази роля (табл. 4).

Следваща значима роля е *образец* – 73% от изследваните начални учители я демонстрират по отношение на коопериращ тип общуване при *Емоционално изразяване на вербално и невербално поведение* (табл. 4).

Двете роли, характерни за регламентирания модел на общуване, които са изявили началните учители, са *организатор* и *възпитател*. Те се отнасят съответно за регламентирането на взаимоотношенията и за характера на взаимодействията в класната стая, като *възпитател* е изявена от най-малко учители в сравнение с всички останали роли в изведения емпиричен модел (табл. 4).

Според наблюдавания показател, началните учители изпълняват откроените роли чрез следните функции:

- **Консултант** – обръща индивидуално внимание, показва и контролира изпълнението на заданията, както на отделни ученици, така и на групите и класа като цяло;
- **Образец** – използва вербални изрази, мимики и жестове, с които подсилва емоционалното възприятие на децата и ги стимулира да му подражават предимно в условията на фронтална дейност;
- **Организатор** – организира средата според планираните дейности, поддържа ред при изявите на учениците и при прехода между отделни моменти в урока;
- **Контролиращ** – съблюдава дисциплината, въдворява ред, отправя забележки към класа или отделни ученици;
- **Мотиватор** – поддържа позитивна среда чрез награди и поощрения – предимно колективни; поощрява чрез вербални стимули – предимно в колективна форма, подкрепя изявата на отделни, подбрани от него, ученици;
- **Възпитател** – показва правилността или несъстоятелността на определени постъпки, откроява правилно от нежелано поведение.

Може да се обобщи, че началните учители изявяват предимно традиционни и добре познати роли в хода на педагогическото общуване, което не е пречка за приоритетното реализиране на коопериращ модел на взаимодействие с учениците. Анализът на функционалните характеристики на ролите на началните учители показва, че 70% от тях ги изпълняват с уклон към управление на общуването и контрол над образователната среда и учениците. Това е основание да се открие силно изразеният статус на началните учители на контролиращи ситуацията на педагогическо взаимодействие в класната стая. Донякъде този резултат е очакван, тъй като учениците от начален етап все още имат ограничен социален опит и се нуждаят от сериозен контрол при реализирането на процеса на обучение с оглед постигане на резултати. Границите между свръх-протекцията и свободата като белег на съвременната конструктивистка образователна среда, обаче, все още са твърде ясни и трудно преодолими в статусно-ролевите модели на началните учители.

На фигура 2 са представени в проценти резултатите от наблюдението на характеристиките на педагогическото общуване, които изявяват про/гимназиални учители по време на реализираните уроци (Фиг. 2).

Фиг. 2. Характеристики на педагогическото общуване на начални учители

Резултатите показват, че за изследваните про/гимназиални учители е характерен преди всичко дистанциращ модел на общуване. Той се проявява при голяма част от тях по отношение на четири от седемте показатели. По три от показателите повечето учители демонстрират регламентиращ тип общуване (фиг. 2).

Дистанциращо общуване про/гимназиалните учители демонстрират по показателите *Контрол над ситуацията*, *Емоционално изразяване – вербално и невербално поведение*, *Характер на взаимодействието* и *Регламентираност на взаимоотношенията*. Уместен е изводът, че учителите по предмети в по-горните образователни етапи и степени са склонни към свръх-контрол, повишени изисквания и емоционална дистанция в отношенията си с учениците (табл. 5).

Таблица 5. Резултати от наблюдението на прогимназиални/гимназиални учители

Критерий	Показател	%	Наблюдавана характеристика	Изявена роля	%
Регламентиращо общуване	Поддържане на дистанция – степен на свобода	52	държи се делово	Организатор	62
Регламентиращо общуване	Емоционално-психичен климат – атмосфера в часа	56	делова, дистанцирана	Експерт	64
Дистанциращо общуване	Контрол над ситуацията	44	управлява строго	Опонент	64
Регламентиращо общуване	Емоционална подкрепа и стимулиране	48	принципен, справедлив	Наставник	83
Дистанциращо общуване	Емоционално изразяване – вербално и невербално поведение	64	липсват емоции	Обучаващ	63
Дистанциращо общуване	Характер на взаимодействието	48	авторитарно взаимодействие	Образец	75
Дистанциращо общуване	Регламентираност на взаимоотношенията	44	контролирани, повърхностни, несъобразени взаимоотношения	Ръководител	91

Прави впечатление, че при про/гимназиалните учители моделите не са толкова категорично изразени, тъй като по-голямата част от тях се отнасят за малко над – между 52% и 56%, и малко под – между 44% и 48%, от изследваните (фиг. 2 и табл. 5).

Може да се предположи, че това се дължи на почти равнопоставения брой учители, които са специалисти в сферата на техническите, естествени науки и математиката – 12 изследвани учители, и специалисти в сферата на хуманитаристиката и изкуствата – 13 учители.

Получените резултати действително подкрепят тази теза, тъй като значителна част от учителите, преподаващи хуманитарни науки и изкуства, са проявили предимно регламентиращ тип общуване. По показател 3 *Контрол над ситуацията* за преобладаващата част от тях дори е характерен коопериращият модел на общуване (табл. 6). Още повече, че по четири от шестте показатели, по които най-много от същите учители са проявили регламентиращ тип общуване, следващите по количествена стойност са тези, за които е характерен коопериращ модел.

Таблица 6. Резултати от наблюдението на про/гимназиални учители според предметната област

Показател	Критерий	Наблюдавана характеристика				Критерий	Показател
		%	Учители по хуманитарни предмети и изкуства	Учители по технически, природни науки и математиката	%		
1	Регламентиращо общуване	54	държи се делово	държи се делово	50	Регламентиращо общуване	1
2	Регламентиращо общуване	62	делова, дистанцирана	делова, дистанцирана	50	Регламентиращо общуване	2
3	Коопериращо общуване	62	управлява дискретно	управлява строго	64	Дистанциращо общуване	3
4	Регламентиращо общуване	62	принципен, справедлив	строг, дребнав	67	Дистанциращо общуване	4
5	Регламентиращо общуване	46	съдържани емоции	липсват емоции	92	Дистанциращо общуване	5
6	Регламентиращо общуване	46	демократично взаимодействие	авторитарно взаимодействие	58	Дистанциращо общуване	6
7	Дистанциращо общуване	54	ясни, регламентирани, високоорганизирани взаимоотношения	контролирани, повърхностни, несъобразени взаимоотношения	75	Дистанциращо общуване	7

За учителите, специалисти в областта на техническите, естествените науки и математиката категорично е характерен дистанциращият тип общуване (табл. 6). За изключително несъществена част от тази група про/гимназиални учители е валиден коопериращият тип общуване – средно по 1,3 учителя за показател са проявили този модел.

В ролевия репертоар на изследваните про/гимназиални учители според характера на междуличностното взаимодействие при педагогическо общуване се включват 7 роли (табл. 5).

Водеща е ролята *ръководител*, която се отнася до дистанциращия тип общуване по показателя *Регламентираност на взаимоотношенията*. Тази роля са демонстрирали 91% от изследваните про/гимназиални учители (табл. 5).

Следваща значима роля е *наставник* – 73% от изследваните про/гимназиални учители я демонстрират по отношение на регламентиращ тип общуване при оказване на *Емоционална подкрепа и стимулиране на учениците* (табл. 5).

Откроява се и ролята *образец*, която изразява характера на взаимодействието на про/гимназиалните учители с учениците в реалната образователна среда и е характерна за дистанциращия тип общуване (табл. 5).

Останалите значимо представени в емпиричния модел роли – *организатор*, *експерт*, *опонент*, *обучаващ*, са почти равностойно представени в изследваната извадка про/гимназиални учители – около 60%. Две от ролите – *организатор* и *експерт*, изследваните интериоризират чрез регламентиращо общуване, а другите две – *опонент* и *обучаващ* – чрез дистанциращо общуване.

Про/гимназиалните учители изпълняват откритите роли чрез следните функции в съответствие с наблюдавания показател:

- **Организатор** – организира дейностите в урока често от позицията на авторитет, рядко включва учениците в самоорганизираны дейности, спорадично поощрява личната им инициатива и творческа изява;
- **Експерт** – демонстрира високо ниво на компетентност, държи на точни отговори и интерпретации, съобразени с учебната информация; контролира класа чрез силата на експертното знание;
- **Опонент** – убеждава чрез спор и научно издържани аргументи в правилността на изложените тези, често противопоставя мнението си на това на учениците и така контролира познанието и активността им;
- **Наставник** – води учениците през познанието, рядко изразявайки емоции или чувства, като държи на точността на изразените мнения и отправя забележки при допускане на грешки; подкрепя основно конкретни учебни постижения, предимно чрез оценяване;
- **Обучаващ** – поведението е изразено авторитетно, достолепно; езикът на тялото внушава респект, речта е съобразена с преподаваната материя, учителят е основен източник на информация;
- **Образец** – въздействащ модел на подражание предимно от позицията на ерудиран и висококомпетентен в своята област авторитет;
- **Ръководител** – ръководи умело педагогическото взаимодействие, но предимно чрез налагане на дисциплина и дистанция и без съобразяване с индивидуалните или моментни потребности на отделни ученици или класа.

Анализът на функционалните характеристики на ролевия репертоар на про/гимназиалните учители е основание да се приеме, че в педагогическото общуване те се изживяват предимно със статус на авторитети.

Резултатите са основание да се заключи, че про/гимназиалните учители почти се въздържат от промяна на ролевия си репертоар при общуването в образователната среда и предпочитат да спазват дистанция, демонстрирайки превъзходство и висока доза самочувствие. Не би могло да се говори за пренебрежително отношение към учениците, а по-скоро за някаква форма на страх от грешка или евентуален провал при излизане от наложения професионален стереотип.

Заключение

Проведеното изследване дава определена, макар и недостатъчно задълбочена представа, за ролевата идентификация на учителите от системата на училищното образование в ситуациите на общуване в образователната среда. Резултатите подкрепят потвърдени тенденции за трудното и недостатъчно мотивирано вариране на учителите в различни, гъвкави и адаптивни, ролеви сценарии. В конкретиката на проведеното изследване, това води до изява предимно на регламентиращи и дистанциращи модели на общуване, които все по-трудно се възприемат от съвременните ученици.

Ясно се очертава изводът, че про/гимназиалните учители са по-малко склонни на разчупване на ролевите сценарии в процеса на педагогическо общуване, отколкото началните учители. Докато първите категорично желаят да са авторитети в този процес, другите подчиняват ролевите си сценарии на контрола над ситуациите в образователната среда, но със стремеж към поддържане на емпатията и позитивния тон на общуване. И докато в начален етап контролът не е сериозно препятствие пред коопериращия тип общуване, в прогимназиален и гимназиален етап строгата авторитетност на учителя пресираща възможностите за неговата реализация.

Тази неблагоприятна тенденция се задълбочава и от факта, че в статусно ролевите модели и на двете изследвани групи учители липсват актуални роли като *фасилитатор, аниматор, мениджър, медиатор, иноватор, лидер* – те са наблюдавани при много ограничен брой изследвани – по-малко от 10%. При останалите се констатира или съпротива, или неумение да интегрират тези роли в професионалния си репертоар.

При все по-задълбочаващите се ситуации на непряко и опосредствано от технологиите общуване в процеса на обучение, констатираните тенденции са тревожни. Новата ситуация изисква от учителите още повече усилия да преодоляват ролевите си стереотипи и да адаптират ролевите си сценарии към изцяло променените условия на взаимодействие с учениците, което определено води до още по-сериозно натоварване и стрес.

Проведеното изследване заявява потенциал за разширяване в няколко основни аспекта. Единият е да се разшири обхвата, ако се наблюдават и в следващ период форми на формално и неформално педагогическо взаимодействие, а което да се придаде нужната валидност на изследователските резултати. Друг аспект е да се наблюдават различни варианти на форми на обучение – традиционни и иновативни, включително и такива, реализирани on-line, за да се установи динамиката на статусно-ролевите модели на учителите в различни ситуации на общуване.

Несъмнено предизвикателствата пред педагогическото общуване ще се разширяват все повече. Подобни изследвания са добра емпирична база за изграждане на програми за развиване на статусно-ролевите модели на учителите.

Литература

- [1] Жекова, Ст. 1991. Психология на педагогическите взаимодействия (теоретико-експериментални и приложни аспекти). София: печатна база към МНП, СУ „Климент Охридски“, ЦИУУРК „Вела Благоева“
- [2] Иванов, Ст. 2004. Професионално педагогическо общуване. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“
- [3] Савова, Ж. 1989. Педагогическото общуване в обучението. София: Народна просвета
- [4] Цветанска, С. (2006). Предизвикателства в педагогическото общуване. София, Просвета
- [5] Maas, C. (2000). The interaction process between teacher and students: The labeling of students on the basis of relative characteristics. *Social Behavior and Personality*. Vol. 4. p. 16–21
- [6] Pianta, R., В. Hamre, M. Shuhlman (2005). Relationships between teachers and children. *Handbook of psychology, Vol.7: Educational psychology*, Wiley & Sons Inc, New Jersey, USA, p. 199–235
- [7] Радев, Пл. 2013. Енциклопедия на науките за образованието. Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“
- [8] Михайлов, М. (1996). Професията учител, ориентация, пригодност, реализация. София, ЦИУУ – УИ „Св. Кл. Охридски“
- [9] Калоянова, Н. 2010. Някои нетипични роли на съвременния учител. Предизвикателствата пред висшето образование и научните изследвания в условията на криза. Бургас, БСУ, стр. 254-261

За контакт с автора:

доц. д-р Надежда Калоянова

e-mail: ccrc@abv.bg